

Γκρέυ: Για την ουτοπία

John Gray: *Αχυρένια σκυλιά. Σκέψεις για τους ανθρώπους και άλλα ζώα* (μτφρ. Γ. Λαμπράκος). Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ 2008, 271 σ., 18 €.

John Gray: *Μαύρη λειτουργία. Η αποκαλυπτική θρησκεία και ο θάνατος της ουτοπίας* (μτφρ. Γ. Λαμπράκος). Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ 2009, 261 σ., 21 €.

Κρίνει ο Νικήτας Σινιόσογλου (University of Cambridge)

sinios@cantab.net

Η ακαδημαϊκή μελέτη της φιλοσοφίας συμπίπτει ολοένα και λιγότερο με τον φιλοσοφικό στοχασμό. Η ιστορία της φιλοσοφίας δεν συμβαδίζει απαραίτητα με την παραγωγή πρωτότυπης, ή έστω σύγχρονης φιλοσοφικής σκέψης. Υπάρχουν όμως, ακόμα, περιπτώσεις όπου οι δύο δραστηριότητες συμπίπτουν. Ο Τζον Γκρέυ είναι καθηγητής της ευρωπαϊκής σκέψης στο LSE και συνάμα ένας από τους πιο δημοφιλείς φιλοσόφους αυτή τη στιγμή στη Μεγάλη Βρετανία. Τυχαίνει να είναι και ένας από τους πιο αμφιλεγόμενους. Ο λόγος του είναι ιδιοσυγκρασιακός, αντισυμβατικός και συγκρουσιακός. Κατά τη γνώμη μου, ο Γκρέυ είναι κάτι περισσότερο από *sui generis*: είναι ενδιαφέρων.

Τα *Αχυρένια σκυλιά* και η *Μαύρη λειτουργία* είναι δύο πρόσφατα βιβλία του Γκρέυ που κυκλοφόρησαν σε ελληνική μετάφραση από έναν μικρό, αλλά εκλεκτικό εκδοτικό οίκο (Εκδόσεις Οκτώ). Στα *Αχυρένια σκυλιά* (ΑΣ – βιβλίο σαφώς ανώτερο φιλοσοφικά της *Μαύρης λειτουργίας*) ο Γκρέυ σφυροκοπεί αλύπητα ό,τι πιο σημαντικό υποτίθεται πως κληροδότησε η νεότερη φιλοσοφία στη Δύση: την προσδοκία του Διαφωτισμού ότι η ανθρώπινη φύση μπορεί να κατανοηθεί και να διορθωθεί – την αισιοδοξία ότι ο άνθρωπος μπορεί να βελτιώσει και να μεταμορφώσει τον κόσμο. Με πολιτικούς όρους, ο Γκρέυ αμφισβητεί το «κεντρικό άρθρο πίστης των φιλελεύθερων κοινωνιών» (ΑΣ 13): ότι ο άνθρωπος μπορεί να ελέγξει τη μοίρα του, να πλάσει το πεπρωμένο του, να οργανώσει και να συστηματοποιήσει τον κόσμο. Κατά τον Γκρέυ, ο άνθρωπος είναι φύσει ανορθολογικό, παρορμητικό και αρπακτικό ον. «Κανένα πολιτικό πρόγραμμα δεν μπορεί να απαλλάξει την ανθρωπότητα από τη φυσική της κατάσταση» (ΑΣ 17). Μάλλον, «κάθε νεοσχεδιασμένη ανθρωπότητα απλώς θα αναπαράγει τις οικείες δυσμορφίες των σχεδιαστών της» (ΑΣ 49). Η *Μαύρη λειτουργία* (ΜΛ), ένα περισσότερο πολιτικό βιβλίο, επιχειρεί να συγκεκριμενοποιήσει το επιχείρημα των *Αχυρένιων σκυλιών*. Το ενδιαφέρον του Γκρέυ εστιάζεται στον «εξαμερικανισμό» της ουτοπικής σκέψης, αυτόν που οδήγησε στον πόλεμο του Ιράκ και στην επέλαση του νεοφιλελεύθερου ιμπεριαλισμού.

Κατά τον Γκρέυ, ο νεωτερικός ουτοπισμός πηγάζει από δύο σφάλματα. Το πρώτο είναι

η τελολογική θεώρηση του ανθρώπου ως ιστορικού όντος: όσο ο άνθρωπος προοδεύει, τόσο μειώνει την παρουσία του κακού στη ζωή του και τόσο εγγύτερα βρίσκεται στην κατασκευή ενός κόσμου καλύτερου από τον προηγούμενο. Ωστόσο, η συσσώρευση επιστημονικής γνώσης και η αύξηση της ισχύος ουδόλως σημαίνουν ηθική πρόοδο ή τελειοποίηση της ανθρώπινης φύσης. Αυτή παραμένει ουσιωδώς φαύλη. Άρα, «οι χρήσεις της επιστήμης θα είναι πάντοτε μεταβλητές και στρεβλές όπως και οι ίδιοι οι άνθρωποι» (ΑΣ 49). Έξω από τη σφαίρα της επιστήμης και της τεχνικής, η διαβόητη πρόοδος της ανθρωπότητας αποδεικνύεται σχετική: «η γνώση δεν μας απελευθερώνει. Μας αφήνει όπως ήμασταν ανέκαθεν, θύματα κάθε είδους μωρίας» (ΑΣ 16). Η ηθική φιλοσοφία, τόσο της μόδας σήμερα, «ήταν ανέκαθεν μια άσκηση στην αυταπάτη» (ΑΣ 117). Η ίδια η ηθική είναι μια βολική και χρηστική νόρμα που συντηρείται μόνο σε ελεγχόμενες συνθήκες ομαλότητας, κανονικότητας και ασφάλειας (ΑΣ 118). Ευκαιρίας δοθείσης, ο άνθρωπος υποτροπιάζει, καθώς «τα ανθρώπινα όντα έχουν προπαντός ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με ορθολογικά μέσα» (ΜΛ 240). Το δεύτερο σφάλμα είναι η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος ως έλλογο ον διαφέρει από τα υπόλοιπα ζώα. Ο ανθρωποκεντρισμός είναι η μήτρα του κακού. Εδώ έχει τις ρίζες του κάθε απατηλό ιδεώδες οικουμενικής θρησκείας, ηθικής ή/και πολιτικής αρμονίας. Πειπισμένοι ότι ο άνθρωπος μπορεί να αγγίξει ένα τέτοιο ιδανικό, οι ανθρωπιστές αναδιατυπώνουν *ad nauseam* τα ουτοπικά τους προγράμματα. Λησμονούν πως «όποιος επιζητά την αρμονία οραματίζεται μια μορφή ζωής που οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν» (ΜΛ 239). Πρακτικά, αυτό σημαίνει πως «η πολιτική εξουσία δεν μπορεί να καταλύσει ό,τι κακό υπάρχει στην ανθρώπινη κατάσταση» (ΜΛ 226).

Στη *Μαύρη λειτουργία* είναι ελάχιστες οι αναφορές σε πιθανές αρχαιοελληνικές ρίζες του νεωτερικού ουτοπισμού. Η άνοδος του ουτοπισμού συμπίπτει με την υποχώρηση του χριστιανισμού. Ο ουτοπισμός είναι μια εκκοσμικευμένη μετενσάρκωση και παραπροϊόν του χριστιανισμού (ΜΛ 34-41). Η ιδέα ότι ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει όπως επιλέξει να ζήσει αντανakλά τη χριστιανική δοξασία περί ελευθερίας της βούλησης (ΑΣ 14). Ωστόσο, «το πλέον αμφιλεγόμενο δώρο του χριστιανισμού στην ανθρωπότητα» είναι η εσχατολογική χριστιανική αφήγηση περί σωτηρίας (ΜΛ 223). Αυτή μετασηματίστηκε σε εκκοσμικευμένες αφηγήσεις περί προόδου και βελτίωσης της ανθρώπινης φύσης εντός της Ιστορίας. Η πίστη στην πρόοδο της ανθρωπότητας δεν είναι παρά «η κοσμική εκδοχή της χριστιανικής πίστης στη Θεία Πρόνοια» (ΑΣ 16). Μοιραία, ο ουτοπισμός φέρει όλα τα προβλήματα της αποκαλυπτικής θρησκείας, με πρώτο τον ιεραποστολικό ζήλο που διαφαίνεται στις νεωτερικές προσπάθειες να καταστεί η ουτοπία μια εντοπία. Ο Γκρέυ ανιχνεύει τη γενεαλογία της ουτοπίας εκκινώντας από τις ριζοσπαστικές σέκτες που ξεπήδησαν από τη Μεταρρύθμιση και το κίνημα των Αναβαπτιστών και περνά κατόπιν σε ό,τι ονομάζει «νεωτερικές πολιτικές θρησκείες», τις κοσμικές δηλαδή όψεις της Αποκάλυψης. Τέτοιες είναι ο Διαφωτισμός και ο ιακωβινισμός, ο αναρχισμός και ο ουτοπικός σοσιαλισμός του Όουεν και του Φουριέ, ο μπολσεβικισμός και ο ναζισμός, εσχάτως όμως ο νεοφιλελευθερισμός. Ο τίτλος *Μαύρη λειτουργία* παραπέμπει ακριβώς στην ιδιότυπη σχέση ουτοπισμού και χριστιανισμού: αρχικά παρωδία της χριστιανικής λειτουργίας, η μαύρη λειτουργία δεν είναι παρά η αντιστροφή της.

Ο Γκρέυ βλέπει στο προ-χριστιανικό, παγανιστικό κοσμοείδωλο μια μετριοπαθή άποψη για τις δυνατότητες της ανθρώπινης φύσης. Ο Σωκράτης, διαβάζουμε, συνέδεσε την αλήθεια με μια μυστικιστική εκδοχή του αγαθού. Όμως, ουδέποτε «φαντάστηκε ότι η αλήθεια θα μπορούσε να απελευθερώσει *την ανθρωπότητα*». Οι σοφοί της αρχαιότητας «θεωρούσαν δεδομένο ότι η ελευθερία παρέμενε πάντοτε προνόμιο των λίγων. Δεν υπήρχε ελπίδα για το είδος». Η παγανιστική άποψη είναι πως «ελάχιστοι άνθρωποι θα ζήσουν έναν καλό βίο». Τούτο συνεπάγεται ένα πλουραλιστικό κοσμοείδωλο, που όμως αδυνατεί να επιβιώσει: «Ο πολυθεϊσμός είναι ένας τρόπος σκέψης υπερβολικά εκλεπτυσμένος για νεωτερικά μυαλά». Ο χριστιανισμός έθεσε το ζήτημα της ριζικής αλλαγής του κόσμου προσφέροντας «την προοπτική της λύτρωσης... και την πρόσφερε σε όλους» (ΑΣ 46, 157, ΜΛ 41). Στο τελευταίο κεφάλαιο της *Μαύρης λειτουργίας* (που είναι και το καλύτερο), ο Γκρέυ διακρίνει εκ νέου τον παγανισμό από τον χριστιανισμό, πιστώνοντας τον δεύτερο με την ευθύνη για τη γένεση της πλέον αλαζονικής μορφής εκκοσμίκευσης. Και τούτο διότι η διάκριση Ιερού και Κοσμικού είναι συνέπεια της εξάπλωσης του χριστιανισμού. Στις πολυθεϊστικές παραδόσεις «ιερός ήταν ο κόσμος αυτός καθαυτόν [...]. Δεν υφίστατο η ιδέα ότι η ίδια η θρησκεία είναι ένα σύνολο πρακτικών που ξεχώριζαν από την υπόλοιπη ζωή» (ΜΛ 229). Η απομάγευση του κόσμου και η αυτονόμηση του θρησκευτικού βίου που έφερε ο χριστιανισμός οδήγησαν σε ένα ρήγμα μεταξύ επιστήμης και θρησκείας στη Δύση. Αυτή η ρήξη σηματοδοτεί τη ληξιαρχική πράξη γέννησης αφενός του φονταμενταλισμού και αφετέρου του ουτοπισμού.

Και όμως, στα *Αχυρένια σκυλιά* οι ρίζες του κακού εντοπίζονταν βαθύτερα. Το Αγαθό, το Ωραίο, το Αληθές: αυτή είναι, διαβάζουμε, η κληρονομιά του Πλάτωνα στη Δύση. «Διεξήχθησαν πόλεμοι και εγκαθιδρύθηκαν τυραννίες, ερημώθηκαν πολιτισμοί και εξολοθρεύτηκαν άνθρωποι στην υπηρεσία αυτών των αφηρημένων εννοιών. Η Ευρώπη οφείλει τη φονική της ιστορία σε πλάνες που γεννήθηκαν από το αλφάβητο» (ΑΣ 82). Με μια κίνηση που επιχειρεί να υποσκάψει τα θεμέλια της κλασικής ελληνικής φιλοσοφικής παράδοσης, ο Γκρέυ ζητά να συνειδητοποιήσουμε ότι το ελληνικό ιδεώδες του θεωρητικού βίου δεν συνάδει αναγκαία με την κατάκτηση της ευδαιμονίας. Ο χριστιανισμός παρέλαβε από τον Πλάτωνα την πεποίθηση ότι η πρόσβαση στην αλήθεια και η ευδαιμονία συμβαδίζουν. Το νευρικό σύστημα του νεωτερικού ανθρωπισμού βασίζεται στο σφάλμα αυτό της κλασικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, «η ανθρώπινη γνώση είναι ένα πράγμα, η ανθρώπινη ευζωία κάτι άλλο. Δεν υπάρχει προκαθορισμένη αρμονία μεταξύ των δύο». Τον διαβόητο θεωρητικό βίο, καταλήγει ο Γκρέυ, «ενδέχεται να μην αξίζει να τον διάγουμε» (ΑΣ 45).

Νομίζω πως δύσκολα θα μπορούσε να διαβάσει κανείς μια πρόταση περισσότερο αντιπλάτωνική και αντι-αριστοτελική από αυτήν. Από την άλλη μεριά, υποβόσκει κάτι βαθύτατα συντηρητικό στη σκέψη του Γκρέυ. Όσοι αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην προμετωπίδα ή το μότο ενός βιβλίου, θα προσέξουν ότι τον τόνο στη *Μαύρη λειτουργία* δίνει ο θεωρητικός του αντι-Διαφωτισμού Ζοζέφ ντε Μεστρ. Έπειτα, *Οι δαιμονισμένοι* του Ντοστογιέφσκι αναγνωρίζονται ως «ένα αριστούργημα αδυσώπητης διορατικότητας», επειδή δείχνουν πώς, «επιζητώντας έναν νέο κόσμο, οι επαναστάτες καταλήγουν

εγκληματίες» (ΜΛ 173). Οι αμετανόητοι μαρξιστές και φίλοι κάθε είδους επανάστασης θα σπεύσουν να καταγγείλουν εδώ έναν αντιδραστικό διανοούμενο. Αλλά τι έλκει τον Γκρέυ στον παραδοσιακό συντηρητισμό; Οι συντηρητικοί, σημειώνει, ανέκαθεν αναγνώριζαν τη ματαιότητα κάθε προσπάθειας οικουμενικής και ουσιαστικής βελτίωσης της ανθρώπινης φύσης και συμφιλίωνονταν με αυτήν. Αντιθέτως, οι αγγλοσάξονες νεο-συντηρητικοί, όπως και οι νεο-φιλελεύθεροι, δεν το πράττουν: αυτοί νομίζουν πως είναι δυνατόν να επιβληθούν οι αξίες τους στο Αφγανιστάν ή στο Ιράκ. Ενώ ο παραδοσιακός συντηρητικός δεν ενδιαφέρεται να εξαγάγει το κοσμοείδωλό του, ο νεο-συντηρητικός τύπου Μπους πασχίζει να το επιβάλει με ιεραποστολικό μένος. Κακώς, λοιπόν, λέγεται πως ο Ντοστογιέφσκι στηλιτεύει την τρομοκρατία: στην πραγματικότητα, οι περιγραφές του αφορούν μάλλον τη νεοσυντηρητική ιδεολογία (ΜΛ 172).

Ο νεοσυντηρητισμός και ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι παρά τα πρόσφατα απότοκα του νεωτερικού ουτοπισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός «έχει τις ρίζες του σε μια τεολογική ερμηνεία της ιστορίας ως μιας διαδικασίας με προκαθορισμένο προορισμό» (ΜΛ 99). Η απόπειρα για την εδραίωση μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας στο Ιράκ είναι ένα ακόμα αποτυχημένο ουτοπικό πείραμα (ΜΛ 182). Και είναι κατεξοχήν αμερικανικό. Οι ρίζες της νεοφιλελεύθερης ουτοπίας ανιχνεύονται σε μια μακρά αποκαλυπτική παράδοση που λανθάνει στην κατά τα άλλα εκκοσμικευμένη Αμερική. Αυτή η παράδοση εκκινεί από τους πουριτανούς αποίκους που είδαν στη δόμηση του Νέου Κόσμου ένα αποκαλυπτικό γεγονός (ΜΛ 134). Όταν η πίστη στην επανάσταση έσβησε στην Ευρώπη, «με μια πτήση που θα χαροποιούσε τον Χέγκελ, μετανάστευσε στην Αμερική». Παρά τη γνωστή τους απέχθεια για την Ευρώπη, οι αμερικανοί νεοσυντηρητικοί κατόρθωσαν να εισαγάγουν «μια αδρανή ευρωπαϊκή πολιτική παράδοση στην καρδιά της αμερικανικής πολιτικής ζωής» (ΜΛ 46). Βεβαίως, το κοσμοείδωλο που εξέφρασε ο Μπους έχει ειδικότερα σημεία αναφοράς: τον Αλεξάντερ Κοζέβ, τον Φουκουγιάμα, τον Άλαν Μπλουμ, αλλά και μια τελικώς παρανοημένη (όπως απρόθυμα παραδέχεται ο Γκρέυ) εκδοχή του κλασικισμού του Λέο Στράους (ΜΛ 151-62). Ο Γκρέυ δεν αναφέρει πως ο Μπλουμ μετάφρασε στα αγγλικά την *Πολιτεία* του Πλάτωνα [1]. Όπως ήδη σημείωσα, στη *Μαύρη λειτουργία* ο Πλάτων φαίνεται να απολαμβάνει μian ανεξήγητη (δεδομένου του επιχειρήματος των *Αχυρένιων σκυλιών*) ασυλία.

Ο Γκρέυ δεν είναι ο πρώτος που μιλά για την αναλογία ιουδαιοχριστιανικής εσχατολογίας και νεωτερικού ουτοπισμού. Στα 1946 ο Μάρτιν Μπούμπερ έγραφε τα εξής: «Εσχατολογία σημαίνει τελείωση της δημιουργίας: ουτοπία, το ξεδίπλωμα των δυνατοτήτων, που λανθάνουν στην κοινοτική ζωή της ανθρωπότητας, για μια “σωστή” τάξη πραγμάτων» [2]. Νομίζω πως ο Γκρέυ διαλέγεται άμεσα και έμμεσα με τρεις σημαντικούς πολιτικούς φιλόσοφους. Εννοώ τον Αϊζάια Μπερλίν, τον Καρλ Μανχάιμ και τον Καρλ Σμιτ. Σε δύο κλασικά δοκίμια για τον νεωτερικό ουτοπισμό, ο Μπερλίν αναμετρήθηκε με την καντιανή εκτίμηση περί «στρεβλού ξύλου της ανθρωπότητας», αυτήν που υπορρήτως υιοθετεί και διαρκώς πραγματεύεται ο Γκρέυ [3]. Η κεντρική θέση του Γκρέυ είναι μια πιο ωμή και κυνική εκδοχή της θέσης του Μπερλίν [4]. Ο Μανχάιμ πάλι επισήμανε ότι στα επαναστατικά κινήματα λανθάνει ένας μεσσιανικός πυρήνας (ΜΛ

147), και ο Σμιτ ότι θεμελιώδεις έννοιες της νεωτερικής πολιτικής σκέψης είναι εκκοσμιευμένες εκδοχές θεολογικών εννοιών [5]. Ωστόσο, ο Μανχάιμ αναφέρεται άπαξ ως «ένας κοινωνιολόγος των αρχών του 20ού αιώνα» [sic] (ΜΛ 147). Ξενίζει, επίσης, ότι ο Σμιτ έχει τη θέση του στο κεφάλαιο με τους θεωρητικούς του νεοσυντηρητισμού επειδή υπήρξε μέντορας του Λέο Στράους (ΜΛ 155-6), όχι όμως σε εκείνο για τις θρησκευτικές καταβολές της πολιτικής σκέψης. Η ειρωνεία είναι ότι στην *Πολιτική θεολογία* ο Σμιτ αναγνωρίζει το δικό του χρέος στον κατεξοχήν “αντιδραστικό” Ντε Μεστρ, τον οποίο, είδαμε, εκτιμά ο Γκρέυ [6].

Φαίνεται εντέλει πως ο Γκρέυ στρέφεται εναντίον των πάντων. Καταρχήν, υπονομεύει το κοσμοειδωλο της εκκοσμίκευσης, εξαιρετικά ισχυρό στη Βρετανία. Στο στόχαστρο βρίσκονται οι απευθείας κληρονόμοι του Διαφωτισμού, οι φιλελεύθεροι ανθρωπιστές, εξίσου όμως οι νεο-φιλελεύθεροι και νεο-συντηρητικοί που οραματίζονται μια παγκοσμιοποιημένη δημοκρατία. Αδέσποτα σκάγια πλήττουν τους φονταμενταλιστές κάθε θρησκείας, έπειτα όσους ζητούν εναγωνίως οικουμενικές αλήθειες στο κλασικό παρελθόν ή σε μια προ-επιστημονική αντίληψη για τα πράγματα, ακόμα και τους οικολόγους (ΑΣ 35-9). Η σαρκαστική διάθεση έναντι των υπερασπιστών της οικουμενικότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίοι υποβιβάζονται σε όργανα του νεοφιλελεύθερου ιμπεριαλισμού, οπωσδήποτε δεν συνάδει με τον πολιτικώς ορθό φιλελεύθερο λόγο και τις φεμινιστικές ή άλλες παραφυάδες του. Σε ένα τρίτο επίπεδο, ο Γκρέυ επιδιώκει συστηματικά να τραβήξει το χαλί κάτω από τα πόδια των σύγχρονων οπαδών του «μαχητικού αθεϊσμού». Υποστηρίζει πως ο Ρίτσαρντ Ντώκινς, ο μέγας υπέρμαχος του δαρβινισμού, δεν είναι συνεπής δαρβινιστής – καθώς υπερτιμά μιαν ιδιότητα της ανθρωπίνης φύσης, τον λόγο, διαχωρίζοντας την ανθρωπότητα από τα υπόλοιπα έμβια όντα. Ωστόσο, «μια γνήσια φυσιοκρατική φιλοσοφία... θα άρχιζε με την υπόθεση ότι οι εξελικτικοί νόμοι που καθορίζουν τα άλλα ζώα καθορίζουν και τους ανθρώπους. Ποιος άλλος λόγος –πέραν της αποκαλυπτικής θρησκείας– θα μπορούσε να υπάρξει για να πιστεύει κανείς οτιδήποτε άλλο;». Έπεται το εξής επιχείρημα: Ο ανθρωποκεντρισμός είναι χριστιανικό εφεύρημα· ο σύγχρονος αθεϊσμός είναι ανθρωποκεντρικός γιατί απολυτοποιεί τον ορθό λόγο «λαμβάνοντας ως δεδομένη μια κατηγορική διαφορά ανάμεσα στους ανθρώπους και σε άλλα ζώα»· άρα, είναι και αυτός μια εκδοχή χριστιανικών εννοιών: «Η κωμωδία του μαχητικού αθεϊσμού έγκειται στο γεγονός ότι ενσαρκώνει μια ανθρωπιστική δοξασία που συνιστά παραπροϊόν του χριστιανισμού» (ΜΛ 228). Στο κάτω-κάτω, «η πίστη στην εκκοσμίκευση είναι σαν την πίστη στην παρθενία, μια κατάσταση που ορίζεται από αυτό που αρνείται» (ΑΣ 157).

Αναμενόμενα, πολλοί αντέδρασαν. Ο Α.Κ. Γκρέυλινγκ, δημοφιλής φιλόσοφος και αυτός, αναλαμβάνει να υπερασπιστεί τις αξίες του Διαφωτισμού, σε μια βιβλιοκρισία που προδίδει έντονο εκνευρισμό [7]. Η νεωτερικότητα είναι ακριβώς η ιστορία της απελευθέρωσης του ανθρώπου από την ηγεμονία του χριστιανισμού, όχι παράγωγό του. Ας αναρωτηθούμε, ενίσταται ο Γκρέυλινγκ, αν ο πλουραλισμός, η δημοκρατία, η ελευθερία της έκφρασης και η ελευθερία του προσώπου έχουν όντως οποιαδήποτε σχέση με μια «μονολιθική ιδεολογία όπως είναι ο Καθολικισμός, το Ισλάμ ή ο Σταλινισμός». Το

λάθος του Γκρέυ, ενός «παράξενου τύπου» που γράφει «παράδοξα βιβλία», είναι ότι χρησιμοποιεί τη λέξη *θρησκεία* για να περιγράψει αδιακρίτως οποιοδήποτε κοσμοεπίδωλο. Με αριστοτελικούς όρους, δεν αντιλαμβάνεται ότι χρησιμοποιεί τη λέξη *θρησκεία* ομωνύμως και όχι συνωνύμως.

Κατά τη γνώμη μου, ο Γκρέυλινγκ έχει άδικο. Ο Γκρέυ δεν βαφτίζει αυθαιρέτως τον ριζοσπαστικό Διαφωτισμό και τα παράγωγά του «θρησκεία», ώστε να πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας. Εντοπίζει συγκεκριμένες εννοιολογικές συνδέσεις με τον χριστιανισμό. Τέτοιες είναι: ο ανθρωποκεντρισμός, η τελολογική πίστη σε μια προοδευτική/μεσσιανική εξέλιξη, η πεποίθηση ότι ορισμένες αξίες έχουν οικουμενική ισχύ, ο ιεραποστολικός ζήλος με τον οποίο αυτές οι αξίες εξαγονται ανά την υφήλιο, η αναλογία μεταξύ της πίστης στη θεία πρόνοια και της εμπιστοσύνης στην επιστημονική πρόοδο, η προσδοκία μιας εναρμόνισης των επιμέρους στοιχείων της ανθρώπινης φύσης και μιας προοδευτικής «φώτισης» του ανθρώπινου είδους... Πιο ενδιαφέρουσα φαίνεται να είναι μια άλλη κριτική. Ότι δηλαδή ο Γκρέυ παγιδεύεται σε μια μορφή «πικρού πεσιμισμού» και αρνητισμού που αρκείται στην περιγραφή μιας αναπόδραστα κακής ανθρώπινης φύσης, εγκλωβισμένης σε έναν νοσηρό και άγριο κόσμο. Θα μπορούσε εξάλλου κάποιος να σκεφτεί πως η πολεμική του Γκρέυ εναντίον όλων των νεωτερικών «αφηγήσεων» εντάσσεται στο πλαίσιο μιας μεταμοντέρνας κριτικής. Ωστόσο, η σκέψη του Γκρέυ δεν είναι *μόνο* πεσιμιστική – και σίγουρα δεν είναι μεταμοντέρνα.

Οι μεταμοντερνιστές, γράφει, ποζάρουν ως ταπεινοί και μετριοπαθείς, καθότι σχετικιστές. Στην πραγματικότητα, «η μεταμοντέρνα άρνηση της αλήθειας αποτελεί το χειρότερο είδος έπαρσης». Και αυτό διότι ο σχετικισμός επιτρέπει στην οποιαδήποτε υποκειμενική, άρα κατεξοχήν ανθρωποκεντρική εκτίμηση των πραγμάτων να εκδιπλώνεται εκτός ελέγχου: «οι μεταμοντερνιστές απορρίπτουν υπόρρητα κάθε όριο στις ανθρώπινες φιλοδοξίες» (ΑΣ 79). Αντιθέτως, ο Γκρέυ δεν αρνείται πως υπάρχουν αξίες και ανάγκες πραγματικές. Αυτό που λέει είναι ότι αυτές είναι αντιφατικές· ότι είναι αδύνατον να οργανωθούν σε ένα όλον. Σε αντίθεση με την εκχυδαϊσμένη εκδοχή του μεταμοντερνισμού, παραδέχεται πως οι ανθρώπινες αξίες καθρεφτίζουν οικουμενικές ανθρώπινες ανάγκες. «Ωστόσο, οι ανάγκες αυτές είναι πολλές και διακριτές, και οι οικουμενικές αξίες μπορούν να ενσαρκωθούν με διαφορετικούς τρόπους». Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι υπάρχει μια «ελάχιστη οικουμενική ηθική», προκύπτει εμπειρικά ότι «τα στοιχεία που συναπαρτίζουν αυτή την ελάχιστη ηθική συχνά συγκρούονται μεταξύ τους». Αυτό σημαίνει πως, διορθώνοντας κάτι, οφείλουμε να αναμένουμε πως ίσως χαλάμε κάτι άλλο: «Η ανατροπή ενός τυράννου μπορεί να οδηγήσει στην αναρχία... η ανεξιθρησκία είναι καλή, αλλά όταν οδηγεί σε σεκταριστικές συγκρούσεις είναι αυτοκαταστροφική...» (ΜΛ 238).

Η πρόταση του Γκρέυ είναι να συμφιλιωθούμε με αυτές τις συγκρούσεις και, ακόμη παραπέρα, με ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης: την αποσπασματικότητα. «Ανθρωπότητα δεν υπάρχει. Υπάρχουν μόνον άνθρωποι, που παρωθούνται από τις αλληλοσυγκρουόμενες ανάγκες και αυταπάτες τους και που υπόκεινται σε

κάθε είδους αδυναμία της βούλησης και της κρίσης» (ΑΣ 31). Ο Σμιτ παρατήρησε πως στην πολιτική θεολογία οι λέξεις *τάξη, σύστημα, ενότητα* αναφέρονται σε κάποια προκαθορισμένη αρμονία, ωσάν να επρόκειτο για το πλέον φυσιολογικό πράγμα στον κόσμο [8]. Ο Γκρέυ ισχυρίζεται πως ισχύει το αντίθετο, ένας αναπόφευκτος, καθότι φύσει, κατακερματισμός. Η συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχει ανθρωπότητα ως συλλογικό υποκείμενο, παρά μόνο άνθρωποι σε καθεστώςσχάσης και αντίφασης/αντίθεσης, είναι το πρώτο βήμα για την υπέρβαση της καταστροφικής ελπίδας «για έναν τελικό θρίαμβο του καλού», της ελπίδας αυτής που «είχε τόσο ολέθρια επίδραση στη νεωτερική Δύση» (ΜΛ 248). Η υπέρβαση αυτή συμπίπτει με την απελευθέρωση από τις νεωτερικές και άλλες αφηγήσεις, ή μάλλον από την ανάγκη για αφήγηση, χωρίς όμως να καταλήγει στην αφασία του μεταμοντερνισμού. Ο Γκρέυ προτείνει μια μορφή ρεαλισμού (ΜΛ 239) που ομολογεί τα επικούρεια (ΜΛ 247) και σπινοζικά της σημεία αναφοράς (ΜΛ 48, 224, 226).

Επιπλέον, θαρρώ πως ο Γκρέυ δύσκολα κρύβει μίαν ενδόμυχη συμπάθεια για τη χριστιανική ταπεινότητα, ή καλύτερα, για τον χριστιανικό αποφατισμό, ακόμα και όταν επιμένει ότι ο νεωτερικός ουτοπισμός δεν είναι παρά η αντιστροφή της χριστιανικής σωτηριολογίας. Ο χριστιανισμός έχει μίαν αντι-ουτοπική διάσταση (ΜΛ 20), επειδή αναγνωρίζει τους περιορισμούς και την αδυναμία της ανθρώπινης φύσης. Αντιθέτως, οι νεωτερικές εκδοχές του ουτοπισμού που εξέφρασαν ο Μπλερ και ο Μπους επικαλούνται μια προνομιακή και αλαζονική αποκωδικοποίηση του ιστορικού γίνεσθαι (ΜΛ 125). Ο Γκρέυ έλκεται από τον μύθο της Γένεσης. Οι πρωτόπλαστοι εκδιώχνονται από τον Παράδεισο δίχως καμιά υπόσχεση περί επιστροφής τους στη χαμένη αθωότητα. «Μετά τη βρώση του καρπού δεν υπάρχει επιστροφή». Έτσι ακριβώς ερμηνεύεται και ο προμηθεϊκός μύθος. Αναγνωρίζοντας την έλξη που ασκούν «αυτοί οι πανάρχαιοι θρύλοι», ο Γκρέυ τούς αναβαθμίζει σε καλύτερους οδηγούς για το παρόν «από τους νεωτερικούς μύθους της προόδου και της Ουτοπίας» (ΜΛ 251). Αυτή θα μπορούσε να είναι η εκτίμηση ενός μυστικιστή. Η τελευταία παράγραφος του βιβλίου φαίνεται να δικαιολογεί την υποψία. Εκεί διαβάζουμε: «Οι υπερβατικές θρησκείες έχουν πολλές ατέλειες και, στην περίπτωση του χριστιανισμού, γέννησαν μια άγρια βία, αλλά στην καλύτερη εκδοχή της η θρησκεία ήταν κυρίως μια προσπάθεια να προσεγγιστεί το μυστήριο παρά μια ελπίδα ότι το μυστήριο θα αποκαλυφθεί» (ΜΛ 252). Με άλλους όρους, η νεωτερικότητα απώλεσε μια πρωτογενή μορφή αποφατισμού, όχι απαραίτητα θεολογικού, αλλά πάντως ηθικού και γνωσιολογικού· αυτόν ακριβώς, που εμποδίζει τον εκφυλισμό της φιλοσοφίας σε ουτοπισμό, τον εκτροχιασμό της ανθρώπινης έπαρσης. Ίσως γι' αυτό στα *Αχυρένια σκυλιά* ο πρώιμος Βιτγκενστάιν του *Tractatus* κερδίζει κάποια αναπάντεχα εύσημα (ΑΣ 78).

Η διεθνής κριτική φαίνεται να μην έχει ακόμη προσέξει αυτή τη βαθύτερη μυστικιστική διάθεση, η οποία πιστεύω ότι παραπέμπει σε εκείνην του Σιοράν και εκφράζεται με αφορισμούς σαν και αυτόν: «Η ανάγκη για αφήγηση είναι ένα άχθος, και αν θέλουμε να απαλλαγούμε από αυτό πρέπει να επιζητούμε τη συναναστροφή με μυστικιστές, ποιητές και λάτρεις της ηδονής, παρά με ουτοπικούς ονειροπόλους» (ΜΛ 247). Και όμως, η

προσωπική (άραγε και α-πολιτική;) απελευθέρωση από κάθε αφήγηση που ζητά ο Γκρέυ ίσως να μην είναι μόνον μυστικιστικό, ποιητικό, επικούρειο και σπινοζικό διακύβευμα. Ίσως να είναι η ίδια ένα εγχείρημα ουτοπικό.

Η αγγλοσαξονική παράδοση του εμπειρισμού, στην οποία συχνά προστρέχει ο Γκρέυ για να δείξει τη στρεβλότητα της ανθρώπινης φύσης, φαίνεται ακριβώς να επιβεβαιώνει πως ο άνθρωπος είναι φύσει ουτοπικό ον. Τούτο ίσως απαιτεί τον συμβιβασμό μας με τις νεωτερικές αφηγήσεις και όχι την υπέρβασή τους. Ότι ο Γκρέυ υποσιάζει το ενδεχόμενο αυτό, αλλά επιλέγει να μην αναμετρηθεί μαζί του εδώ, νομίζω πως προκύπτει από την πλήρη αποσιώπηση του ονόματος Ερνστ Μπλοχ [9].

Η φιλοσοφική πρόζα του Γκρέυ καθρεφτίζει την ιδιοσυγκρασία των ιδεών του. Από τη μια μεριά εκδιπλώνει τις τυπικές αρετές της βρετανικής φιλοσοφικής παράδοσης: απέρριπτος αλλά καλοδουλεμένος και σφιχτός λόγος, συνειδητή επιλογή μιας καθημερινής, απολύτως κατανοητής και άμεσης γλώσσας, φειδωλές παραπομπές και πνευματώδης, ενίοτε προβοκατόρικη, διάθεση. Από την άλλη μεριά, τα *Αχυρένια σκυλιά* διακρίνονται από μια ροπή στον αφορισμό και την ελλειπτικότητα του επιχειρήματος που προσιδιάζει σε μιαν απείθαρχη φιλοσοφική σκέψη με έντονη συναισθηματική εμπλοκή. Το βιβλίο παραπέμπει σε αγαπημένους αιρετικούς της «ηπειρωτικής» φιλοσοφίας, όπως ο Σιοράν και ο Σοπενχάουερ. Καθόλου τυχαία, ο Γκρέυ παραθέτει τον σιορανικό αφορισμό πως η μόνη σωτηρία είναι η βεβαιότητα πως δεν υπάρχει σωτηρία (ΑΣ 147). Όσο για τον «αντιδραστικό φιλελεύθερο» Σοπενχάουερ, αυτός έχει την τιμητική του. Ίσως επειδή, πολύ πριν από τον Γκρέυ, κατάλαβε πως «η φιλοσοφία κυβερνάται από τις χριστιανικές προκαταλήψεις» (ΑΣ 63). Η ελληνική μετάφραση είναι ικανοποιητική. Αξίζει να σημειωθεί ότι αμφότερα τα βιβλία διακρίνονται από μια τολμηρή και ελαφρώς πειραματική αισθητική, σαφώς ανώτερη εκείνης των αγγλικών εκδόσεων.

Σημειώσεις

[1] *The Republic of Plato* (μτφρ. A. Bloom). Νέα Υόρκη: Basic Books 1968.

[2] Μ. Μπούμπερ, *Μονοπάτια στην ουτοπία* (μτφρ. Β. Τομανάς). Σκόπελος: Νησίδες 2000, σ. 19-20.

[3] I. Berlin, «The Pursuit of the Ideal» και «The Decline of Utopian Ideas in the West», στο *The Crooked Timber of Humanity*. Λονδίνο: John Murray 1990, σ. 1-48.

[4] Βλ. Berlin, «The Pursuit of the Ideal», σ. 9: «To force people into the neat uniforms demanded by dogmatically believed-in schemes is almost always the road to inhumanity».

[5] C. Schmitt, *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Βερολίνο: Duncker & Humblot 1993, σ. 43. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης, ο Σμιτ συγκεφαλαιώνει την πορεία προς την εκκοσμίκευση: η θεολογία οδηγεί στη μεταφυσική, εκείνη σε ένα ηθικό-ανθρωπιστικό κοσμοείδωλο και αυτό με τη σειρά του σε εκείνο της οικονομίας... Πρόκειται ακριβώς για το σχήμα της *Μαύρης λειτουργίας*.

[6] Schmitt, *Politische Theologie*, σ. 43.

[7] A.C. Grayling, «Through the looking glass». *New Humanist* 122.4 (2007).

[8] Schmitt, *Politische Theologie*, σ. 28.

[9] E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*. Βερολίνο: Aufbau-Verlag 1954-9.

Δημοσιεύθηκε: 5.5.2010

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Σινιόσογλου, Ν.: (Βιβλιοκρισία των:) John Gray: *Αχυρένια σκυλιά. Σκέψεις για τους ανθρώπους και άλλα ζώα* (Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ 2008). John Gray: *Μαύρη λειτουργία. Η αποκαλυπτική θρησκεία και ο θάνατος της ουτοπίας* (Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ 2009). *Κριτικά* 2010-04, <<http://www.philosophica.gr/critica/2010-04.html>>.